

Monimuotoinen paha

■ SAMI Pihlström

Tarmo Kunnas: *Paha: Mitä kirjallisuus ja taide paljastavat pahuuden olemuksesta*. Atena 2008.

Pahuus on alati ajankohtainen inhimillisessä elämässä, mutta 2000-luvulla se on noussut uudella tavalla vilkkaan keskustelun kohteeksi filosofissa sekä humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä. Terrori-iskujen, yhä uusien sotien, luonnonkatastrofien, nälänhädän, kouluampumisten ja – pienemmissä puitteissa – yksityisten ihmisten ja perheiden tragedioiden täyttämässä maailmassa refleктоivat vastuuliseen elämänsenteeseseen pyrkivät ihmiset joutuvat kysymään, miksi pahoja asioita tapahtuu – ja mitä pahuus itse asiassa on. Pahasta ja pahuudesta puhuttaessa käytetään nimenomaan englannin sanaa *evil* (vrt. saksan *Böse*), jonka

kuvaamat ilmiöt ovat jotain muuta kuin vaisummalla sanalla *bad* kuvatut; myös termi *wickedness* on käytössä.

Pahan kriteerit

Pahaa koskevassa tutkimuksessa voidaan pohtia pahuuden *määritelmää* eli kysymystä siitä, mitä käsite paha tai pahuus tarkoittaa. Tähän liittyy kysymys pahuuden *olemuksesta*: onko pahalla riittävät ja välttämättömät ehdot, joiden nojalla pahat teot ja tapahtumat rajautuvat erilleen ei-pahoista? Voidaan myös tarkastella pahuuden *kriteerejä* eli sitä, miten pahuus tai pahat teot ja tapahtumat tunnistetaan ja erotetaan ei-pahoista. Edelleen voidaan tutkia – yksilöpsykologisella, yhteiskuntatieteellisellä ja lopulta metafysis-teologisella tasolla – pahan *selittämistä*: miksi pahuutta on? Käytännön elämän ja yhteiskunnallisen keskustelun kannalta on tietenkin tärkeintä pohtia, kuinka pahuutta voitaisiin vähentää tai kuinka siitä päästäisiin eroon. Tällaisen keskustelun käymiseksi on kuitenkin ymmärrettävä, mitä pahuus on, ja ratkaistava, onko tuo käsite ylipäänsä käytökelpoinen inhimillistä toimintaa ja kärsimystä kuvattaessa.

Erityisesti filosofian piirissä on viime vuosina ilmestynyt runsaasti pahuutta käsittelevää kirjallisuutta. Perinteinen lähtökohta keskustelulle on teologinen ja uskonnonfilosofinen *pahan ongelma* (teodikeaongelma), joka asetetaan kysymällä, kuinka on mahdollista, että kaikkevaltias, kaikkietävä ja täydellisen hyvä Jumala sallii kaiken sen – selvästikin tarpeettomalta vaikuttavan – pahan, mitä maailmassa on. Filosofit ovat pohtineet pulmaa vuosisatoja; yk-

si klassisista näkemyksistä on Augustinuksen osin Platoniin saakka palautuva kanta, jonka mukaan pahuudella ei ole itsenäistä ”positiivista” olemassaoloa, vaan se on hyvän puutetta. Uskonnonfilosofien keskustelu pahan ja kärsimyksen oikeutuksesta – siitä, onko Jumalalla ”oikeus” sallia se paha, jota hänen luomassaan ja ylläpitämässään maailmassa on – ei rajaudu kristinuskoon, vaan sillä on lähtökohtansa mm. Vanhan testamentin *Jobin kirjassa*. Näyttäisi siltä, että teisti joutuu luopumaan joko Jumalan hyvydestä, kaikkivaltiuudesta tai kaikkietävyvyydestä – tai vaihtoehtoisesti kiistämään pahan olemassaolon ja tulkitsemaan sen vain näennäiseksi. Mikään näistä ratkaisuista ei vaikuta tyydyttävältä, ja niinpä eräät uskonnonfilosofit päättelivätkin pahan ongelmas- ta ateismin.

Udella ajalla pahan ongelman teologinen näkökulma on osittain, joskaan ei täysin, väistynyt maallistuneen, eettisesti ja poliittisesti jäsentyneen pahuuskeskustelun tieltä. Keskeinen vaikuttaja tässä kehityksessä oli Kant, joka 1700-luvun lopulla muotoili opin ”radikaalista pahasta” ihmislouontoon ”juurtuneena” taipumuksena. Samalla keskustelu on siirtynyt *luonnollisesta pahasta*, jonka kiteytymä valistusajalla oli Lissabonin maanjäristys (1755), *moraaliseen pahaan*, joka nykyihmisen ajattelussa ja kokemusmaailmassa kiteytyy ”Lissabon”-nimen sijasta paikannimeen ”Auschwitz”. Natsi-Saksan historiaan liittyvä laaja pahuuskeskustelu on saanut filosofisia aspekteja mm. Hannah Arendtin *banal- in pahan* käsitteen myötä.

Filosofien käsitykset pahas- ta vaihtelevat suuresti. Esimerkik-

si John Kekes on toistuvasti, muun muassa kirjassaan *The Roots of Evil* (2005), korostanut, että pahuus on tärkeä tietynlaisia tekoja ja niiden suorittajia kuvaava käsite ja se asettaa haastavan selitystehtävän filosofiselle, psykologiselle ja sosiaalilieteelliselle tutkimukselle, kun taas Philip Cole on teoksessaan *The Myth of Evil* (2006) kiistänyt, että pahuuden käsitteen avulla onnistuttaisiin kuvaamaan mitään inhimillisessä toiminnassa tärkeää ilmiökokonaisuutta. Siinä missä Kekes muistuttaa pahuuden todellisuudesta ja kysyy, miten pahuutta voitaisiin (ei-teologisesti) selittää, Cole suosittelee käsitteestä luopumista. Toiset ajattelevat pahuuden jäävän ainakin jossain määrin käsittämättömäksi, tutkimattomaksi, mahdottomaksi ymmärtää (esim. Richard Bernstein teoksessaan *Radical Evil*, 2002). Yksimielisyys on saavutettu kenties vain siitä, ettei pahuudelle ole tarjolla helppoa, kaikkien hyväksyttävissä olevaa määritelmää, kriteerejä tai selitystä. Siinä missä filosofinen pahuuskeskustelu useimmiten poimii esimerkkejä holokaustin ja muiden kansanmurhien kaltaisista käsittämättömyyksistä, joiden äärellä rationaalinen diskurssi tuntuu vaikeenevan, arkipäiväisiä esimerkkejä pahuudesta kohdataan vaikkapa sosiaalityön piirissä. Yhteiskunnallisesti virittynyt paha on ihmisarvon loukkauksia, halveksuntaa, ylenkatsetta.

Pahuus kirjallisuudessa

Filosofisten tai yhteiskuntatieteellisten tarkastelujen sijaan kirjallisuuden professori Tarmo Kunnas lähestyy pahuutta kirjallisuuden ja yleisemmin taiteentutkimuksen näkökulmasta. Suuren osan *Paha-*

kirjasta muodostavat tarkastelut eri kirjailijoiden ja teosten erilaisista pahuuskuvauksista. Esillä on tässä kontekstissa ilmeisiä kirjailijoita, kuten Goethe (*Faust*), Dostojevski (erityisesti *Karamazovin veljekset*), E. T. A. Hoffmann (*Paholaisen eliksiirit*), Kafka (*Oikeusjuttu*), Wilde (*Dorian Grayn muotokuva*) ja Thomas Mann (*Tohtori Faustus*), mutta myös sellaisia, joita ei ehkä pahuuskeskusteluissa yleensä ole ensimmäisinä tullut vastaan, esimerkiksi Boccaccio (*Decamerone*), Ionesco (*Sarvikuono*) ja Eino Leino (*Helkavirret*). Erityisen vaikuttanut Kunnas näyttää olevan Baudelairen *Pahan kukista*. Luonnollisesti myös Nietzsche, josta Kunnas on aiemminkin paljon kirjoittanut, on mukana.

Näistä ja monista muista kirjoista ja kirjailijoista esitettyjen kuvausten ja tulkintojen yksityiskohdainen tarkastelu ei ole tässä mahdollista. Kunnas kirjoittaa valikoimistaan teoksista vuolaasti, paikoin niiden juonta ja erityisesti pahuuden kannalta relevantteja henkilö- hahmoja kattavasti esitellen. Hänen tyyliinsä on kauttaaltaan esseistinen pikemmin kuin tiukasti tutkimuksellinen tai analyttinen. Näin teokselle löytynee laajasti kirjallisuudesta (ja pahasta) kiinnostuneita lukijoita pelkän akateemisen tutkijayhteisön sijaan.

Aiemman tulkinta- ja tutkimuskirjallisuuden kanssa käytävä dialogi jää kuitenkin verraten vähäiseksi. Pahuuden filosofiasta kiinnostunut ehkä petty käsitteellis-argumentatiivisten tarkastelujen niukkuuteen, mutta Kunnas korostaa, että siinä missä rationaalinen kieli helposti unohtaa ”alitajunnan ja ilmiöiden moniselitteisyyden”, kirjallisuus ja taide voivat lähestyä pahuutta ”hul-

lun rohkeudella sovinnaisen mo-
raalin, kielenkäytön ja loogisen dis-
kurssin tuolla puolen” (s. 8–9).

Kirjallisuuden kautta Kunnas
tavoittaakin monia pahan ilmenty-
miä: on esimerkiksi absurdia, kau-
histuttavaa, kehnoa, tyhmää ja sai-
rasta pahaa, mutta myös karismaat-
tista ja (faustilaisittain) ”viisasta”
pahaa. Teologista ulottuvuutta tien-
tenkin painotetaan, koska suuri osa
merkittävästä länsimaisesta kirjal-
lisuudesta on syntynyt kristillisessä
kontekstissa. Myös pyrkimykset
asettua kristinuskon ulkopuolel-
le, jopa pahan palvelukseen, edel-
lyttävät tuon uskonnollisen taustan.
Pahuuden ongelmia ei kuitenkaan
Kunnaksen kirjassa redusoida uskon-
nollisessa kontekstissa asettuvaan
teodikea-kysymykseen, persoonallisen
Saatanan olemassaolosta puhumattakaan –
vaikka tätäkin kirjallista hahmoa ja sen
historiaa teoksessa toki kiinnostavasti
valotetaan.

Perusjännite *Paha*-kirjassa valitsee
pahan olemuksen ja monimuotoisuuden
välillä. Teoksen pääosatkin on otsikoitu
”Yksiselitteinen paha” ja ”Monitulkintainen
paha”. Tätä perustavampi erottelu on
nähdäkseni tehtävissä yhtäältä
essentialististen lähestymistapojen
välillä, jotka etsivät pahan olemusta –
määritteleviä tunnusmerkkejä ja/tai
kriteerejä – ja toisaalta sellaisten
näkökulmien, jotka eivät oleta moisen
olemuksen olemassaoloa vaan jäsentävät
pahaa *antiessentialistisesti*, esimerkiksi
”perheyttä-läisenä” käsitteenä.

Vaikkei Kunnas kirjoita pahasta
ensisijaisesti filosofina, hän sanoo
pyrkivänsä ”riisumaan pahan naamioita”
kahden toisiinsa kietoutuvan nykyfiloso-
fisen perinteen, fenomenologian ja
hermeneutiikan,

hengessä (s. 10). Johtotähtinä ovat
(Nietzschen ohella) Edmund Husserl ja
Martin Heidegger. Kirjallisuus ja ”objek-
tiivinen todellisuus”, se paha, mitä
maailmassa oikeasti tapahtuu, muodostavat
parhaimmillaan yhdessä eräänlaisen
hermeneuttisen kehän, jossa kumpikin
valaisee ja auttaa ymmärtämään toista.
Tässä mielessä Kunnas, samoin kuin
hänen tarkastelemansa kirjailijat ja muut
taiteilijat, voivat epäsuorasti auttaa meitä
ymmärtämään ympärillämme reaali-
maailmassa (eikä vain kirjallisuudessa)
kohdattavaa pahaa.

Pahan olemuksettomuus

Sana ”olemus” sisältyy jo kirjan ot-
sikkoon, joka näyttää edellyttävän,
että on jotakin sellaista kuin pahan
olemus, josta kirjallisuus ja taide
paljastavat jotakin. Kunnas kuitenkin
päätelee loppuluvussa, että paha on
sittenkin moninaisuus, ei ”metafyysinen
substanssi eikä ykseys”. ”Sillä on monet
kasvot ja monet naamiot” (s. 305).
Ehkäpä se, mitä kirjallisuus ja taide
pahan olemuksesta paljastavat, onkin
juuri olemuksen puute. Pahan moninaisuu-
tta olisi kuitenkin mahdollista tematisoida
käsitteellisesti paljon täsmällisemmin.
Onko kyse kenties perheyttä-läisyydestä –
ovatko erilaiset pahan muodot yhteydessä
toisiinsa samaan tapaan kuin Ludwig
Wittgensteinin *Filosofisissa tutkimus-
sissaan* kielipelien vertailukohtaksi
asettamat perheenjäsenet, joita yhdistävät
monien samankaltaisten piirteiden
verkostot muttei mikään yksi tietty
piirre? Onko kunnaslainen pahan
olemuksettomuus samanlaista kuin
wittgensteinilainen kielen käsitteeseen
sovellettu antiessentialismi?

Wittgensteinin sijasta Kunnas
nostaa filosofeista esiin erityisesti
Husserlin, jonka fenomenologias-
ta hän johtaa ”olettamu[ksen], et-
tä ihmisellä on ainakin kaksi minu-
uttua, jos ei kaksi sarjaa minuuttia”
(s. 308). Yksilöllisesti erilaisten
”empiiristen minuuttien” ohella on
oletettava *transsendentaalinen minuus*,
joka ”luo ihmisille yhteisen ja ident-
tisen maailman” (s. 308). Kunnas
jatkaa:

”Sen kanssa me synnymme kaikille
ihmisille samanlaisten aprioristen
merkitysten maailmaan [...]. Se tar-
joaa meille todellisuuden intentionaalina
ilmiönä, kokonaisvaltaisina merkityksinä.
Sama transsendentaalinen minuus antaa
meille myötäsäntäisesti idean maailmasuhteestamme,
kanssaihmisistämme, ajasta ja paikasta.
Transsendentaalinen minuus avaa
inhimillisen ajattelun kategoriat ja
synnyttää kaikissa inhimillisissä kielis-
sä samansuuntaisia kielellisiä merkityksiä
ja rakenteita.” (S. 308–309.)

Tuo sama ei-subjektiiivinen, ei-
persoonallinen transsendentaalinen
minuus antaa ”muodon ja keh-
yksen” persoonallisille kokemuksille,
myös pahan idealle. Se avaa meille
”inhimillisiä perusaseteita, eräänlaisen
vaistomoraalin, kategorisen imperatiivin”,
joka ”vihjaa meille, että valehtelu,
varastaminen, toisten ihmisten haavoit-
taminen tai tappaminen ei ole miellyttävää”
(s. 309). Se antaa meille hyvän ja
pahan käsitteet, kun taas empiirinen
minuus muokkautuu ulkoisista
kokemuksista kulttuurisidonnaisesti,
historiaalisesti ja henkilökohtaisesti –
ja voi muokkautua pahaan suuntaan.

Transsendentaalisen minuuden
käsitteistöä venytetään tässä jos-
sain määrin perinteisen transsendentaalifilo-
sofian rajojen yli – en ehkä olisi
taipuvainen lukemaan Dostojevskia
”transsendentaalisen

minuuden moralistina” (s. 310) – vaikka lähtökohtana Kunnaksen käsitteistölle onkin Husserlin transsendentaalinen fenomenologia. Kunnas ajattelee, että käsityksemme pahasta on ”myötäsyntyistä ja apriorista” siinä määrin kuin se pohjautuu transsendentaalisen minuuden tarjoamaan muotoon; tästä huolimatta pahuuden sisältö ja funktiot vaihtelevat yksilöiden ja kulttuurien välillä (s. 309). Vaikkei Kunnas aina pysy kovin uskollisena transsendentaalifilosofian tradition piirissä esitetyille minuuden tematisoinneille, vaan soveltaa filosofisia käsitteitä varsin vapaasti, hän huomauttaa osuvasti, että juuri kirjailijat kuvaavat usein empiirisen minuuden transsendentaaliseen minuuteen (ja sen ”intuitiiviseen”, aprioriseen moraalisiin) tuomia ”lisiä”, esimerkiksi sellaista kehnoutta ja patologisuutta, joka kärsimyksestä saattaa aiheutua (s. 310).

Hyvän puolella, pahaa vastaan

Lukija jää kysymään, onko transsendentaalisen minuuden pohjalta periaatteessa hahmotettavissa kaikille ihmisille ja kulttuureille yhteinen moraalinen perustava eettiset arvot ja käsitykset hyvästä ja pahasta. Kunnas näyttäisi kallistuvan tällaisen vahvan moraalirealismiin suuntaan. Aihepiiri jää kuitenkin vaikeaksi filosofisesti tarkempaa käsittelyä. Tästä ei kirjoittajaa voida syyttää; olisi kohtuutonta vaatia pahuudesta kirjallisuudentutkijana kirjoitettavaa Kunnasta ratkaisemaan moraalien objektiivisuuden vaikeat metaeettiset kysymykset. Kiinnostava, tämän teoksen yhteydessä relevantti kysymys, joka jää jossain määrin avoimeksi, on kuitenkin se, edellyttääkö tarkastelun koh-

teena olevien kirjailijoiden ja teosten (oikea, ymmärtävä) lukeminen Kunnaksen mukaan jonkinlaista transsendentaaliseen minuuteen perustuvaa moraalirealismia.

Pahan monista muodoista inspiroitunut, ”immoralistisestakin” kirjallisuudesta paikoin jopa silminnähten innoittunut Kunnas näyttää itse teoksessaan ennen kaikkea hyvän puolustajana. Ihminen on moraalialue luova ja ylläpitävä olento; jopa pahan palvojina esiintyvät kirjailijat etsivät lopulta oikeutta ja hyvyyttä (s. 321). En ole varma, kuinka uskottavasti tämä väite voidaan esittää kaikista teoksen esiin nostamista kirjailijoista, vaikkapa de Sadesta tai Jean Genetistä. Oikeassa Kunnas on joka tapauksessa ainakin siinä, että hyvän ja pahan raja on paljon hämärämpi ja niiden välisen vastakkainasettelun problematiikka paljon monisyisempi kuin esimerkiksi poliittisessa retoriikassa viljellystä ”pahan akseli” -tyyppisestä puheesta käy esiin. Ongelmistaan ja rajoituksistaan huolimatta *Paha* kuuluu jokaisen pahuustutkimusta – myös filosofian tai yhteiskuntatieteiden kannalta – harrastavan lukulistalle.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston käytännöllisen filosofian professori ja Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian dosentti.